

РОДИННІ ЦІННОСТІ У ДЗЕРКАЛІ ПАРЕМІЙ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі англійської та української мов)

І.Ю. Скрипник, канд. філол. наук (Харків)

У статті зіставляються родинні цінності в українській та британській мовній свідомості, актуалізовані пареміями цих мов; виявляються та аналізуються особливості сприйняття та ставлення до родинних цінностей представників двох лінгвокультурних спільнот.

Ключові слова: паремії; родинні цінності; концепт “РОДИНА”/“FAMILY”; українська та британська мовна свідомість; асоціативні зв'язки; національний характер.

Скрипник І.Ю. Семейные ценности в зеркале паремий: сопоставительный аспект (на материале английского и украинского языков). В статье сопоставляются семейные ценности в украинском и британском языковом сознании, актуализированные паремиями этих языков; выявляются и анализируются особенности восприятия и отношения к семейным ценностям представителями двух лингвокультурных сообществ.

Ключевые слова: паремии; семейные ценности; концепт “СЕМЬЯ”/“FAMILY”; украинское и британское языковое сознание; ассоциативные связи; национальный характер.

Skrypnik I.Yu. Family values in proverbs and sayings: contrastive aspect (on the material of the Ukrainian and the English languages). The article focuses on the contrastive study of family values in the Ukrainian and British linguistic consciousness, verbalized by the paremiological units of these languages; the peculiarities of the perception and attitude towards family values of the representatives of two linguocultural communities have been singled out and analyzed.

Key words: paremiological units; family values; concept “FAMILY”; Ukrainian and English linguistic consciousness; associative ties; national character.

Культурологічний підхід до розгляду мови приділяє увагу її кумулятивній функції, тобто здатності виступати в якості сховища колективного досвіду, що його закріплено у різних мовних формах. Кумулятивна функція мови забезпечує накоплення фонових знань, або екстралінгвістичної інформації щодо оточуючого середовища, наявної у носіїв мови. Кожна мова має свій характер, у мові ми завжди знаходимо “сплав споконвічно мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації” [2, с. 373]. Г.О. Винокур стверджував: “Окрема мова є індивідуальним і неповторним історичним явищем, що належить даній індивідуальній культурній системі <...> Навіть цілком залишаючись на ґрунті однієї мови <...> ми вже вивчаємо тим самим відповідну культуру, саме першу, й у певному відношенні, можливо, найважливіший розділ її історії” [1, с. 211]. Система настанов, заповітів,

певних правил поведінки, що знайшли своє відображення у прислів'ях та приказках, мають свою національну своєрідність та специфіку. Коли одна й та сама ситуація, явище, особливо таке, що має беззаперечну соціальну значущість, отримує різне мовне втілення, ми можемо говорити про національні культурологічні відмінності, обумовлені різним життєвим досвідом.

За словами Н.Н. Семененко “прислів'я виступає в ролі своєрідного “кодіфікатора” ментальних особливостей народу та потребує серйозного розшифрування, незважаючи на уявну очевидність умовиводу” [6, с. 405]. Тож найбільший інтерес дослідників паремій привертають саме культурологічні розвідки, аналіз ментальності певного етносу (І.О. Голубовська, Н.Є. Завацька, В. Ригівнова, В. Семененко); аксіологічний аспект прислів'їв (Е. Доржієва, Н.Є. Леснова, А.І. Лизлов). Нероз-

в'язаними залишаються питання, пов'язані з вивченням пареміологічного фонду в аспекті когнітивної культурології, адже “прислів'я не просто містять висновки життєвого або філософського плану, вони мають у собі містку інформацію, яка співвідноситься із цілим комплексом когнітивних одиниць (концептів, фреймів, гештальтів)” [там само].

Певні зміни у політичному та соціально-економічному житті багатьох народів привели й до істотних змін способів і форм їх існування, до якісної перебудови ціннісних орієнтацій, що повинно було знайти своє відображення у одиницях мови, зокрема у пареміях. Своєчасність вивчення таких змін зумовлена важливістю міжетнічних, міжмовних контактів, які завдяки процесам глобалізації та взаємопроникнення культур щодня стають все більш частими. Все це обумовлює актуальність поданого дослідження. Виходячи з того, що пареміологічні одиниці тієї чи іншої мови є матеріальним носієм домінантних рис світобачення певного народу, метою даної статті є виявлення і систематизація особливостей родинних цінностей української та британської націй, зафіксованих у пареміях цих мов. Об'єктом розгляду є українські та англійські прислів'я та приказки, які об'єктивують такий фрагмент дійсності, як родинні цінності, а предметом – цінності, пов'язані з родинними стосунками та втілені в пареміологічному фонді української та англійської мов. Матеріалом послуговували 304 прислів'я та приказки, пов'язаних із родинними цінностями (115 англійських і 189 українських), виокремлених шляхом суцільної вибірки з тлумачних словників, збірок паремійних одиниць та фразеологічних довідників.

Важливість родини для будь якого етносу є незаперечною, втім які форми приймає її цінність залежить від світосприйняття та певних норм та настанов, що панують у тому чи іншому суспільстві. Нещодавні соціологічні дослідження змін, яких зазнав інститут шлюбу та родинні цінності, показали, що важливість родини для сучасних британців потроху зменшується – починаючи із 60-х років ХХ ст. західне суспільство невпинно зазнавало за-

непаду системи родинних цінностей – високий рівень розлучень, зменшення рівня народжуваності з одночасним збільшенням кількості пар, які проживають без офіційного оформлення стосунків (cohabitation). На запитання “*Чи Ви погоджуєтесь або ні з наступним твердженням – Шлюб є застарілим соціальним інститутом*” мешканці Великої Британії у 1981, 1990 та 2000 роках дали позитивну відповідь (дослідження проводилося Європейською дослідницькою програмою “Дослідження Європейських цінностей”). Такі зміни пов'язувалися соціологами-демографами зі зміною ролі жінки у суспільстві, що у свою чергу спричинило зміну ідеологій стосовно важливості браку та материнства. Утім, цю тенденцію мають намір змінити на протилежну, принаймні на офіційному рівні. Девід Кемерон в одній з передвиборчих промов на посаду прем'єр-міністра наголосив наступне: “*Родина – це найважливіший інститут у нашому суспільстві. Ми повинні зробити все, що в наших силах, щоб зміцнити її*”, а також підкреслив своє переконання щодо важливості шлюбу [9]. Безумовно, таке містке поняття як родина не складається лише з такого складника, як офіційний шлюб; навпаки, це “багатошарове ментальне утворення, яке характеризується системою структурно-змістових зв'язків з іншими поняттями або концептами” [5, с. 6]. Поділяючи думку В.І. Карасика стосовно того, що “етнокультурну специфіку концептів можна представити шляхом <...> зіставлення ціннісних суджень, що виходять із стереотипів поведінки, зафіксованих у <...> стійких виразах, прецедентних текстах” [4, с. 14], зіставимо відповідні фрагменти мовної свідомості, що їх відбито у пареміях англійської та української мов.

На початковому етапі нами були проаналізовані дані Слов'янського асоціативного словника для української мови [12] та The Edinburgh Associative Thesaurus [17] для англійської мови з метою виявлення вербальних асоціацій, які виникли у респондентів на запропоноване слово-стимул *сім'я* в українській та *family* в англійській мовах. У мовній свідомості українців та англійців із поняттям *сім'я*

та *family* формуються вельми цікаві й специфічні асоціативні зв'язки – по-перше, найбільш стійким в українській свідомості є зв'язок – *сім'я-велика* (14%), а в англійській – *family-home* (14%). В українській той самий зв'язок (*сім'я-дім*) складає тільки 2%. Також деякі реакції притаманні тільки українським респондентам та зовсім не представлені в англійській базі даних; це стосується, насамперед, зв'язку *сім'я-шлюб*, який хоч і представлений досить невеликою кількістю відповідей (лише 0,4%), зовсім відсутній в англійському експерименті, що дозволяє припустити розмежування у свідомості

англійської лінгвокультурної спільноти понять *family* та *marriage*. Серед специфічних для кожної мови асоціацій були також: “*соняшник*”, “*оберіг*”, “*вогнище*”, “*вода*”, “*багатодітна*”, “*вечеря*”, “*Батьківщина*”, “*Адамсів*” для українських респондентів [12, с. 213], та “*doctor*”, “*planning*”, “*law*”, “*mound*”, “*relief*”, “*spirit*”, “*procreation*” для англійських [17]. На рисунку нижче наведені співпадаючі асоціації у їх кількісному заставленні для двох мов, для більш зручнішого сприйняття графіку найбільшим показником на шкалі відсотків є 18%, хоча, звісно, розрахунки велися виходячи із 100%.

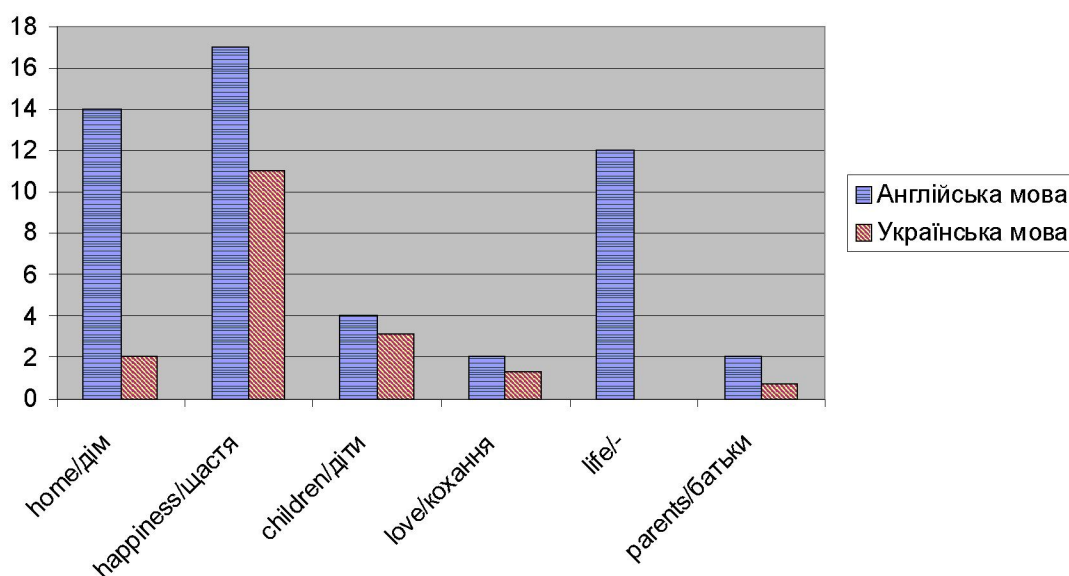

Рис. 1. Співпадаючі вербальні асоціації на слово-стимул *сім'я/family* в українській та англійській мовах

Однією з характерних відмінностей українських паремій, що вербалізують аналізований фрагмент дійсності, від англійських є чимала кількість прислів'їв, присвячених матері, її ролі у житті родині. За словами Б. Цимбалістого, жінка-мати відіграє особливу роль у ментальності українців. Навіть Україна найчастіше виступає під цим символом: “Україна-мати”, “Ненька-Україна”, що виражає характер патріотизму як відданість дітей матері. Ці факти пояснюються “матріархальним” характером української родини, де практично вся ефективна влада належить матері, яка до того ж повністю бере на себе виховання дітей [7, с. 37]. Наведемо при-

клади: *Нема в світі правди – тільки рідна мати; Матір не купити, не заслужити; Отець вмер, то півсироти дитина, а мати, то вже ціля сиротина; Нема у світі цвіту цвітнішого над маківочки, нема ж і роду ріднішого над матинокки; Жінка для совіту, теця для привіту, матінка рідна краще всього світу* [10]. Відсутність англійських прислів'їв, які б вербалізували відносини до матері, пояснюється різницею норм стосунків всередині родини в англійській та українській (мабуть, слов'янській взагалі) культурах, адже на першому місці в англійській – відносини із чоловіком, а потім вже із дітьми та батьками [3, с. 174].

Певна специфіка просліджується й у пареміях, що описують стосунки між подружжям та близькими родичами, в основному це стосується славнозвісних “свекрухи” та “тещі”. Українські прислів’я концентрують увагу на стосунках між невісткою та свекрухою, що певною мірою пояснюється історичними умовами сімейних стосунків, коли засватана дівчина після весілля переходила жити до хати чоловіка, яка у свою чергу належала його батькам. Ця ситуація дуже плідно знайшла свій опис в українській літературі, наприклад, “Кайдашева сім’я” побудована виключно на взаєминах між свекрухою та її двома невістками. Тож маємо такі прислів’я: *Рідна мати і б’є, та не болять, а свекруха словами б’є гірше, ніж кулаками; Свекруха – уїдлива муха; Як була я у батенька, так була чубатенька, а як стала у свекрухи, то й об’їли чуб мухи; У лихої свекрухи і ззаду очі є* [10]. Корпус англійських паремій по цій тематиці також представлений прикладами цілком негативного характеру: *There is only one good mother-in-law, and she is dead; always sweep where your mother-in-law looks; the mother-in-law is a queer invention, as full of flaws and dangerous as a second-hand boiler* [15, 16]. Однак завдяки наявності узагальненої номінації *mother-in-law* в англійській мові, іноді доволі важко визначити, до кого саме адресоване прислів’я – до свекрові або тещі. Цікаво відмітити, що відповідно до англійського асоціативного словника [17] найбільш частотною реакцією на слово-стимул *mother-in-law* виявилось слово *joke ta wife* по 9,3 % на кожне, що дає нам змогу припустити, що мова йде все ж таки про родичку з боку жінки. Підтримку цього припущення знаходимо у А. Літовкіної: “Ще одним приводом для висміювання в нашому корпусі є всемогутня теща, яка постійно зображується як ворог чоловіка: *No men is a hero to his mother-in-law; When mother-in-law comes in at the door, love flies out the window* [14, с. 31].

Крім того, українські прислів’я відрізняє вельми деталізована ієрархія родинних стосунків, вони фіксують та описують взаємини із зятем, тестем, та шурином: *Тесть любить честь, а зять любить*

взять, а шурін очі жмурить, щоб не дати. Підкреслюючи різноманітність родинних стосунків, матеріал свідчить і про те, що українці не згодні родичатися з будь-ким, краще взагалі без родичів, аніж з негожими: *Як до такого роду, то краще з моста в воду; Такий родич, як чорт козі дядько*; а також засуджують таку рідню, яка в скрутну годину не приходить на допомогу, наприклад: *Рідня – серед дня, а як сонце сховається, то й не родичається; При добрій годині – брати й побратими, а при лихій годині – нема й родини; Рід великий, а пообідать ніде* [10].

Зміни певних родинних цінностей на сучасному етапі життя призвели до того, що повчальна цінність деяких прислів’їв сьогодні ставиться під сумнів, а іноді й зовсім нівелюється. Найбільш разючі зміни зазнали прислів’я, що об’єктивують фрагмент офіційного оформлення стосунків між чоловіком і жінкою. Відповідно до сучасного словника прислів’їв та приказок “*Old proverbs never die, they just diversify*” [14], цій фрагмент дійсності найбільш підлягає іронії, глузуванню, критиці: *Politics doesn’t make strange bedfellows – marriage does; Marriages are made in heaven knows what state of mind; Marriage are made in heaven ... so is thunder and lightning; ‘Tis better to have loved and lost than to marry and be bossed; ‘Tis better to have loved and lost than to be married and divorced* [там само]. Українська мова відрізняється більшою толерантністю у своєму відношенні до статусу офіційної родини, а більшу увагу привертає до взаємовідносин батьків-дітей: серед знайдених нами сучасних нещодавно з’явившихся прислів’їв про сім’ю є такі: *В сім’ї і каша густіша. Гни дерево, поки гнеться, вчи дитину, поки слухається. Дітей карай соромом, а не погрозою і батогом. Дитина — мов тісто: як замисив, така й вироста* [11].

Також найбільших змін у сучасній мові зазнали прислів’я, що стосуються жінок, їх ролі та статусу в житті взагалі та родині зокрема, причому ці зміни також не завжди є позитивними. Це в більшій мірі притаманно англійській мові, так наприклад, “найбільш поширене анти-феміністське прислів’я англійської мови” – *A woman’s place is in the house*

в сучасній мові має низку дуже образливих варіантів, які низводять жінку до статусу сексуально-го об'єкту [14, с. 30]. Українська мова, хоча часом також принижає жінку / дружину до статусу речі (наприклад: *Жіноча річ коло припічка* [10]), має ряд прислів'їв, які об'єктивують образ дружини – берегині родини: *Чоловік у домі – голова, а жінка – душа* [там само]; *хранительки дому: Дім держиться не на землі, а на жінці* [там само]. Таке шанобливе ставлення до дружини підтверджують також і етнографи, які досить впевнено заявляють, що “українська сім'я, як правило, базувалась на принципах рівноправності подружжя, і українська церква, визнаючи жінку значимим членом суспільства, цього не заперечувала. Дружина (від слова “друг”) була для чоловіка не слугою, рабинею, а товаришкою, на відміну від великоруської жінки – жєны” (від “роженица”). Жінка чоловікові подруга, а не прислуга – говорить українське прислів'я” [8, с. 19]. Таке більш лагідне та поважливе ставлення до дружини, що відбивається в українській мові, підтверджується даними асоціативного словника: на слово-стимул *дружина* в українській мові надані такі позитивні реакції як: *вірна, кохана, господарка, тепло, найкраща, ніжна, обрана, рідна* і т.н. [12, с. 113, 115] Англійський асоціативний словник зафіксував такі реакції на слово *wife* – *husband, mother, woman, hell, lover, apron, bed, bra*. Серед нейтральних можна відмітити досить традиційні та навіть очікувані в обох мовах реакції: *їжа, гомус (food, fridge), діти (children)*. Серед специфічних в українській мові – *бігуді, кухня, каструля*, а в англійській – *pregnant* [17].

Також цікаво зауважити, що в обох мовах досить скудно просліджується зв'язок між концептом “сім'я/FAMILY” та ЛЮБОВ/LOVE. В англійських прислів'ях це: *Love is a flower which turns into fruit of marriage; Marriage is the tomb of love*. Щодо першого прислів'я, то тут слід зауважити, що хоча воно й міцно увійшло до англійської мови та вживається самими англійцями під час урочистостей, весільних тостів і т.і., за походженням є фінським прислів'ям [16]. Другий вираз є не чим іншим, як одним із найбільш відомих висловлювань Джакомо

Казанови, тобто цей приклад по суті не є прислів'ям взагалі. Українська мова дозволяє прослідкувати зв'язок між цими двома поняттями, але дає дуже чітку, категорично негативну оцінку тому, що трапляється з любовними почуттями після одруження: *Стрічалися – цілувалися, а як в одну хату зійшлися, за чуби взялися; Доки не поберуться, любляться; а як поберуться, то судяться; Як жениться – то мостом стелиться, а як ожениється – то кісткою в грудях стає* [10].

Обрядовість весільних церемоній є певним етнічним маркером, що підкреслює самотність та неповторність нації. Традиційні українські весілля відрізнялися багатоетапністю (засилання сватів, заглядини, заручення і т.і.), різноманітністю символіки та численними учасниками, такими як, наприклад, свахи. Це відбивається у таких прислів'ях, як: *Кожній свахиці по ковбасці; Свагі перша чарка й перша палка*. Після того, як сваха підбрала пару, до дівчини або хлопця засилали старостів, які у її батьків запитували дозволу на шлюб, наприклад: *Добра дівка: як старости йдуть, тоді хату мете; Нежсонатого не посилає в старости, бо як гарна дівка – переб'є* [10]. Англійських паремій із лексичним відповідником *matchmaker* не було виявлено, хоча такого роду послуги існували в Англії ще з Вікторіанських часів.

Також треба зазначити, що українські прислів'я зовсім не фіксують такий фрагмент родинного життя, як розлучення. Англійська мова, навпаки, рясніє прислів'ями та приказками, не говорячи вже про афоризми, присвячені саме розлученню. Крім того що вони є вельми численними, вони вирізняються яскравою образністю та експресивною насиченістю: *Marry in haste and repent in the Divorce court; Love makes the world go round, and divorce makes it wobble; Two's company and three's a divorce; Divorce: The past tense of marriage* [14].

Проаналізований фактичний матеріал свідчить про певні, досить яскраві відмінності у ставленні до родинних цінностей представників двох лінгвокультур. Українську лінгвокультурну спільноту відрізняє особливе становище жінки-матері в родині (першорядна роль в вихованні дітей, компе-

